

Наталія Руснак (Чернівці)

Ремісничо-професійні відомості у мовній картині світу Івана Франка (на матеріалі оповідань Івана Франка у порівнянні з діалектними текстами)

Вийшовши із надр природничих наук (увів до наукового обігу німецький фізик Планк), термін “картина світу” (далі КС) набув широкої популярності і став загальнонауковим поняттям завдяки інтегральній основі, яка вимагає полідисциплінарного підходу до явища, можливості застосування класифікацій за різними принципами до знань про світ та завдяки вдалому метафоричному висловлюванню. У гуманітарних науках на позначення одного феномена, найвищого ступеня абстракції, – форми сприйняття навколишнього світу – існує декілька позначень: свідомість, мовна свідомість, КС, мовна КС. Аналізуючи цей феномен, кожен дослідник робить свої акценти у його визначенні. Між свідомістю та мовною свідомістю, стверджує О. Леонт'єв, немає відмінностей, та “картина світу”, з одного боку, та “мовна картина світу”, або “когнітивна картина світу”, з іншого боку, повинні чітко розмежовуватися [6: 18]. На думку М. Хайдеггера, “картина світу” відображає не картину, що відображає світ, а світ, що розуміється як картина, тобто картина світу – це відображення навколишнього світу в голові людини. Сучасні психолінгвісти (О. Леонт'єв, Н. Уфімцева) вважають, що поняття свідомість та картина світу майже синонімічні. Крім того, КС передбачає національно-культурний відбиток, тобто це результат минулого того народу, до якого ми себе зараховуємо [12: 161]. Більшість учених КС розуміють як “суму ментальних значень, найбільш загальних уявлень про світ” [11: 72]. Т. Цив'ян розглядає модель КС як результат переробки інформації про навколишній світ і людину, як скорочену і спрощену суму уявлень про них [14: 5]. В. Колшанський вважає, що КС, відображена в голові людини, – це вторинне існування об'єктивного світу [4: 5]. КС уявляється як ідеальне концептуальне утворення, що має подвійну природу: необ'єктивоване – як елемент свідомості, волі та життєдіяльності, і об'єктивоване – у вигляді різноманітних відбитків свідомості, волі та життєдіяльності, зокрема – у вигляді знакових утворень – текстів (у тому числі – як мистецтво, архітектура, соціальні структури, мова) [9: 66]. О. Кубрякова підкреслює, що КС – це відома інтегральна система, яка характеризується упорядкованістю і об'єднаністю значень та уявлень, які її формують [5: 141].

Передумови для “співвіднесення об'єктивної реальності світу, незалежної від свідомості людини, й ідеальної КС як продукта людської свідомості (тобто реально-го світу і його відображення в голові людини – КС)” створюються, на думку Г. Колшанського, існуванням вторинного ідеального світу у мовній іпостасі [4: 18], тобто мовної КС. Кожна мова, за визначенням Ю. Апресяна, відображає певний спосіб

концептуалізації (сприйняття та організації) світу, при цьому значення, виражені у мові, формують єдину систему поглядів, що становлять собою певну “колективну філософію”, яка ніби “підкидається” усім носіям суспільства у якості обов’язкової [1]. Це твердження Ю. Апресяна відповідає теорії лінгвістичної відносності. “Мова не відтворює світ, а лише відображає його; експлікує і об’єктивує концептуальну КС людини” [9: 67]. Отже, мовна КС – це сукупність знань про світ, які містяться у лексиці, фразеології, граматиці [7: 49]. Матеріальним втіленням КС є мовна КС. Мовна КС – це світ у дзеркалі мови, а КС, образ світу, розуміється як “відображення у психіці людини предметної навколишньої дійсності, опосередковане предметними значеннями і певними когнітивними схемами, що піддаються свідомій рефлексії” [6: 18]. Мовна КС ще трактується як “наївна” КС (термін Ю. Апресяна) [2]. Мовна КС – це світ крізь призму мови, сфера мовної семантики, яка поряд із категоріальними ознаками значень враховує ознаки, що традиційно належать до конотації та аксіології.

Отже, мовна КС (нагадаємо, що цей термін чи не найвищого ступеня узагальнення) – це сукупність знань, відомостей, уявлень, якими володіють носії мови і, які, відповідно, відтворюються у мові. Мовна КС має лінгво-когнітивну основу. Між знаннями і відомостями у широкому сенсі немає принципових відмінностей. Терміни знання і відомості тут виступають як синонімічні. У вузькому ж значенні між цими термінами є відмінності. Метамова сучасної науки передбачає як вузьке розуміння термінів, так і широке.

Високий ступінь узагальнення терміна мовна КС, у якому реалізується філософський принцип про єдність конкретного й абстрактного, одиничного і загального, дає змогу звизити його і розглядати як систему відомостей певного носія мови, отже, у нашому дослідженні І. Франка мовна КС має свою будову.

Ми зробили спробу порівняти КС, точніше, її елемент, що відтворив великий український письменник і носії буковинських говірок.

На позначення сукупності знань, якими володіють носії буковинських говірок, ми використовуємо термін ментальний (духовно-мисленнєвий) континуум, на позначення цього феномена використовують терміни “картина світу”, “модель світу”, “світогляд”, “концептуальна система”, “когнітивний простір”, “ментальний простір”, “національно-мовна свідомість” тощо [10]. Під ментальним (духовно-мисленнєвим) континуумом розуміємо сукупність відомостей (знань, уявлень, оцінок, розуміння про добро і зло); складові частини континууму трансформуються і переходять одна в одну та існують як безперервне утворення. Ці відомості і матеріалізуються у діалектному тексті (ДТ). Отже, тут термін відомості використовується у вузькому значенні, він виступає як родове поняття до знань, уявлень, оцінок тощо. У ДТ матеріалізуються знання людей середнього і старшого віку. Вони характеризуються як буденні, побутові, спадкові та частково наукові. За способом отримання інформації знання в переважній більшості є емпіричними та частково теоретичними. Почасті знання можна кваліфікувати і як особистісні, об’єктивні, суб’єктивні, трансуб’єктивні [8].

Ментальний континуум носіїв говірок складається із системи парадигм, як-от: парадигма ремісничо-професійного мислення, парадигма релігійного мислення, парадигма міфологічного мислення, парадигма обрядового мислення, парадигма екзистенційного мислення. Під парадигмою мислення ми розуміємо узагальнений вияв певного типу відомостей, які реалізуються у ДТ. Цю класифікацію ми можемо застосувати до мовної КС І. Франка і за сферою життєдіяльності виділити в ній ремісничо-професійні відомості.

Мовна КС може розглядатися і як модель опису мовного явища, оскільки передбачає не тільки типологію відомостей та їх мовне оформлення, а й уможливорює порівняльний аспект. Сталою традицією є порівнювати тексти чи уривки текстів різних авторів. Ми ж пропонуємо порівняти ремісничо-професійні відомості, відображені в оповіданнях І. Франка, з такими ж відомостями, відтвореними у діалектних текстах.

Такий аналіз потребує порівняльної характеристики художнього тексту (далі ХТ) і ДТ. Наразі основним об'єктом дослідження мовознавства став текст. У лінгвістиці назріла необхідність уведення до наукового аналізу ДТ. Уся діалектна система із її лексичними та фонетико-граматичними особливостями найповніше реалізує себе саме у ДТ. "ДТ репрезентує реальне буття мови, складні функціональні мовні одиниці, динаміку і форми їх змісту; це реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови. Свобода мовної самореалізації діалектоносіїв дає змогу співіснувати на паритетних засадах архаїчних та інноваційних, питомих і засвоєних елементів, узуальних для системи говірки і функціонально обмежених одиниць" [3: 15].

Між ХТ і ДТ багато спільного і відмінного. ДТ ми інтерпретуємо як миттєву мовну реалізацію комунікативної мети свідомістю. Залишивши поза увагою форму існування тексту – писемну чи усну (хоча усна форма ДТ завжди може бути відтворена на письмі) зазначимо, що спільними рисами обох різновидів текстів є те, що вони знакові одиниці. Створенню будь-якого тексту передують задум. Власне комунікативна настанова, або інтенція автора, в іншій термінології, є визначальною для розмежування понять мовлення і діалектний текст, але ця проблема наразі не стоїть у полі зору нашої розвідки. Об'єднує ХТ і ДТ системність, однак якщо ХТ – замкнута система, має чіткі межі – початок і кінець, то ДТ – відкрита система, немає чітких визначальних меж, особливо кінцевої межі, такі тексти можуть бути продовженими. Будь-який текст є центром комунікативного акту: автор–текст–реципієнт, однак ХТ вибудовується за схемою: ідея–художній образ–мова, тоді як ДТ відповідає моделі: ідея–мова. Відповідно, у ДТ реалізується первинна змодельована система (за твердженням Тартуської школи), тобто мова у її спонтанному вигляді, у ХТ – вторинна змодельована система. Якщо брати до уваги, що існують два основні способи відтворення інформації – раціональний та експресивний, у ХТ переважає – експресивний виклад інформації, у ДТ – раціональний.

Ремісничо-професійні відомості носіїв буковинських говірок реалізуються у невідготованих спонтанних ДТ – наративних мініатюрах, такі тексти ми називаємо професійними ДТ.

Ремісничо-професійні відомості подано у небагатьох оповіданнях І. Франка, передовсім “У кузні” про ковальське ремесло, “Вівчар” про ріпників (але ріпники – це вже робітничий клас), та на деякі часткові ремісничо-професійні відомості ми натрапляємо в оповіданнях “Сам собі винен”, “Цигани”, “Домашній промисл”, “Панталаха”, “До світла!”. В оповіданні “Домашній промисл” знаходимо стислі відомості про виробу ремесел, які розповсюджені на Західній Україні: *гуцульське череп’є, покутське шмаття, старі килимки, гerdани, крайки та дерев’яні вироби*. Домашній промисл – виготовлення ложок – виступає типовим явищем, типовим ремеслом, якому притаманні ознаки усіх ремесел, а саме: спадковість ремесла, додатковий характер ремесла щодо основного сільськогосподарського заняття, господарське ставлення до навколишнього середовища. Порівняймо: *“Читав я також, як-то дуже вихваляють той наш домашній промисл такі великі панове, як граф Дідушицький, пан Вержбіцький і інші, як то вони за дорогі гроші скуповують гуцульське череп’є, покутське шмаття, старі килимки, гerdани, крайки та дерев’яні вироби і не тільки виставляють їх напоказ усьому світові, а ще й портрети з них малювати кажуть і книжки про них пишуть. “Ну, – думаю собі, – хвала ж тобі, госпode! Прецінь раз і в наше віконце засвітить сонце. Чей, може, й мені всміхнеться година”. А треба вам знати, що й я, хоч ніби заможний і господар на ґрунті, таки децю тим домашнім промислом займаюся. Правда, промисл не бог зна який: виробляю ложки, нецьки й кропила з дерева. Се вже у нас у роді держиться, з діда-прадіда. Маємо з давен-давен свій лісок, самі берези, липи, клени та ясені, і така вже у нас установа, що кілька котрий у родині старих дерев зрубає, то має два рази стілько молодих засадити. А середніх зовсім рубати не вільно”* [13: 166].

Як уже зазначалося, мовна КС як світоглядне поняття передбачає ціннісні орієнтири тих чи інших відомостей. Із попереднього уривка ми дізнаємося про господарське ставлення селян до матеріалу, з якого виготовляють вироби. Такий же ціннісний орієнтир щодо сировини притаманний носіям буковинських говірок. Порівняймо: *Ру’бали ліс ‘дуже с’купо // вичис’л’ели сла’бі де’рева / ‘шоби ни зру’бати здо’рову сме’реку // ліс ру’бали на бу’тинах // бу’тини / це ‘місце ў ‘лісі / де ру’бали ліс // це ‘місце да’леко вид сіл і лісо’руби // б’рали с со’боў ‘харчу на о’ден чи два ‘тижні // йшли ‘пішки в бу’тин на ро’боту // там ўни ‘жили в ко’либах / ‘навік’ ў ‘л’уки мо’рози / бо ліс ру’бали лиш ўзи’мі / ко’ли він найтвер’діший //*

Сфера ремісничо-професійних відомостей, як і мовна КС, може структуруватися і на логічному рівні бути представлена концептами: “виріб”, “ремісник”, “технологічний процес”, “знаряддя праці”.

Концепт “виріб” можна проаналізувати на прикладі опису ложок з оповідання “Домашній промисл”. Сприймаємо реалізацію концепта як типове явище, схему реалізації концепта можна застосувати до будь-якого ремесла. Автор устами самого

майстра дає їм високу оцінку, оцінювання відбувається через високий попит на виріб; характеризує їх; пояснює спосіб виготовлення ложок. Отже концепт “виріб” також має складну будову (рискою / відзначено складові концепта). Порівняймо: “А ложок моїх на ярмарку ніде не побачите. За ложками до мене люди з-за дванадцятої границі ходять, що тільки нароблю, зараз розхапують. Не буду хвалитися. Але те тільки скажу, що люди кажуть: нема над мої ложки. І легкі, й зручні, і тривкі. Не знаю, чи знаєте ви, що у нас по селах кождий ложкар має свій питомий спосіб, свою форму ложок: один робить такі незграбні, як копачі, другий занадто повигинані, так що як їси, то все мусиш перед самим ротом розілляти, а інший знов і добрі робить, та що, коли так якось дерев’яне пасмо перетинає, що нехай тільки ложка вигляне троха на сонце або й так від кухонної жару – зараз тріскає. Нібито не велика штука дерев’яну ложку зробити, а все-таки треба мати свої способи, знатися на матерії, вміти її як слід порізати, вміти висушити, ну, і, пропорцію відповідну при самій роботі потрафити. І не з кожного дерева добрий виріб буде, треба й дерева дібрати” [13: 166].

Концепт “ремісник” вимальовує вправного майстра. Особливістю втілення концепта “ремісник” у мовній КС І. Франка є те, що автор характеризує його через роботу, описуючи те, що він може зробити, цим дає ремісникові високу оцінку. Наприклад, професіоналізм Панталахи автор доводить описом того, як він змайстрував пилку. Порівняймо: “Тим-то й не диво, що протягом його двотижневого побуту в тій казні в звісний йому самому схованках назбиралося вже немало шматочків усякого залізя, яке він тепер повидовбував і, розложивши на тапчані, почав переглядати оком досвідного майстра, міркуючи, що може йому придатися для сфабрикування відповідної оправу до пилки. Вибрав нарешті досить грубу і міцну залізну штабку, а вістромивши її між залізну піч і штабу, якою піч була оперезана, та напруживши всю свою силу, здужав сильно зігнути її в половині, так що утворила невеличкий лук. Тяговою того лука мала бути пилка, яку при помочі тоненьких, а міцних мосяжних дротиків прикріпив до обох кінців штабки. По цілогодичній напруженій праці пилка була готова, і Панталаха глянув на своє діло з виразом неописаної гордості й радості...” [13: 262].

Концепт “технологічний процес” проаналізуємо на матеріалі оповідання “Сам собі винен”: “Тура! – кричать рубачі при кождім упадку такого лісового велетня, а відтак починається цюкання, велетня обрубують з галуззя і по утертій колії спускають долі горою на ріку, яка донесе його просто до машини. День поза день зі всіх верхів навкруги лунає те цюкання і той крик, день поза день сотки лісових велетнів з хрускотом зсуваються по голих шутрових урвищах гір у долину, аби там на воді ждати, аж прийде їх черга лягати під невмолімі залізні зуби парових пил. І день у день 14 зложених пил (гатрів) гризуть кості лісових велетнів, мов 14 великих невтомних черв’яків” [13: 132].

Характеристиками технологічного процесу є послідовність конкретних дій та їх повторюваність. В описі повторюваність дій відтворюється за допомогою сполук:

день поза день; і день у день. Послідовність дій позначають поняття: обрубувати, спускати, розпилювати, які передають такі мовні засоби: обрубувати – починається цюкання; обрубують; лунає те цюкання; спускати – спускають; сотки лісових велетнів з хруском зсуваються; розпилювати – ждати, аж прийде їх черга лягати під невмолимі залізні зуби парових пил; 14 зложених пил (гатрів) гризуть кості лісових велетнів, мов 14 великих невтомних черв'яків. Одне поняття у ХТ І. Франка відтворюється кількома мовними одиницями різної будови, серед яких чимало мають метафоричну природу. Експресивна інформація, яка лежить в основі художнього опису зумовлює використання перифраз: замість дерево – лісовий велет; машина – залізні зуби парових пил.

У нашому емпіричному матеріалі є ДТ про лісорубів. Подасмо його:

За 'лісом ко'лис ди'вилиси 'фештері / а те'пер лісни'ки // ру'бали ліс 'дуже с'купо // вичис'л'ели сла'бі де'рева / 'шоби ни зру'бати здо'рову сме'реку // ліс ру'бали на бу'тинах // бу'тини / це 'місце ў 'лісі / де ру'бали ліс // це 'місце да'леко вид сіл і лісо'руби б'рали с со'боў 'харчу на о'ден чи два 'тижні // йшли 'пішки в бу'тин на ро'боту // там ўни 'жили в ко'либах / 'навік'ў 'л'укі мо'рози / бо ліс ру'бали лиш ўзи'мі / ко'ли він найтвер'діший // ру'бали ліс со'кирами і руч'ними 'пилами / з'рубані де'рева ризу'вали з го'ри вниз // там 'дерево во'зили 'терхом на кор'чугах 'кін'ми до рі'ки // 'добра 'пара 'коней за два 'терхи 'везла 'тіл'ко 'лісу / йек 'зарє ве'зе лісо'воз // 'коло рі'ки 'коўпки кору'вали / в'е'зали ў тал'би / а тал'би ў да'раби // а 'вишче по рі'ці ро'били га'мованку або гат' // ко'ли 'були го'тові зо 'пару да'раб / виткри'вали д'вері в га'мованках і во'да си вири'вала 'через них / заби'рала да'раби і 'несла ўниз до Виж'ниці // да'рабами керу'вали дос'віч'ені плота'рі / бо це о'пасна ро'бота // т'раба 'було ў'міти нап'равити да'рабу ў пот'рібне 'русло / 'шоби йі'йі ни 'вивернуло на 'берег і 'шоби ни по'пасти піт 'коўпки і ни вто'питиси // (Записано у селі Сергії Путильського району Чернівецької області від Бойчука Михайла Ілліча, 1940 року народження).

Вибір мовних засобів ДТ диктується екстралінгвістичними чинниками, тому професійні ДТ з погляду пересічного читача “перенасичені” діалектизмами: бу'тина – лісова ділянка, призначена на зруб, лісосіка; коўбок – колода; ко'либа – курінь; діалектизмами-професіоналізмами: терх – в'юк; тал'би – ланка плоту; да'раба – пліт при лісославі; кор'чуги – спаровані сани для перевезення дерева, причому деякі діалектизми відразу пояснюються мовцем: 'фештир' – лісник; га'мованка – гать. У цьому ДТ також описано спуск деревини. Порівняймо: з'рубані де'рева ризу'вали з го'ри вниз // там 'дерево во'зили 'терхом на кор'чугах 'кін'ми до рі'ки // 'добра 'пара 'коней за два 'терхи 'везла 'кіл'ко 'лісу / йек 'зарє ве'зе лісо'воз // 'коло рі'ки 'коўпки кору'вали / в'е'зали ў тал'би / а тал'би ў да'раби // а 'вишче по рі'ці ро'били га'мованку або гат' // ко'ли 'були го'тові зо 'пару да'раб / виткри'вали д'вері в га'мованках і во'да си вири'вала 'через них / заби'рала да'раби і 'несла ўниз до Виж'ниці //

У ДТ кожне поняття-конкретна дія має одне мовне вираження, зазвичай діалектним словом (подаємо приклади лише лексико-семантичних діалектизмів):

вичис'л'ети – обстежувати, знаходити; ризиувати – спускати; корувати – здирати кору.

У ДТ згадано про те, що спуск деревини – небезпечна робота, в оповіданні І. Франка “Сам собі винен” ця позамовна ситуація знаходить художнє відтворення. Порівняймо: “...*Се була дуже небезпечна робота. Один лісистий верх не лежав над водою, так що не було куди спускати з нього зрубаного дерева, бо кругом були зовсім неприступні, величезним камінням завалені дебрі. А дерева на тім версі були якраз найкращі й найросліші. Директор тартака думав, яким би то способом дібратися до них, а вкінці придумав спосіб. В піввисоти того верха впливало з-під скали невеличке джерело, що малим потічком спадало в долину і, клекочучи, губилося між скалами, щоб аж під горою успокоїтися і впасти тихо до Свічі. Від того джерела директор казав вибудувати спуст (ризу) аж просто на фабричне подвір'я. Спуст той то був попросту невеличкий водопровід, зложений із грубих дерев'яних брусів в виді довжезного корита. Мов струна, простягнувся він від фабрики понад страшенну, камінням наїжену та декуди ожинами і дикою хоптою порослу пропасть аж ген до самого серця противної гори. З дна пропасті водопровід виглядав як груба линва, а кобильниці, на яких він опирався, виглядали, мов довгі жердки, що ось-ось захитаються і впадать. Тим дерев'яним коритом текла вода з джерела, і при її помочі легше було спускати дерево з гори до тартака. Тільки що вода сама не могла гнати тих величезних трамів, хоть для легшого ховзання їх обдирано з кори. Мусили, проте два робітники раз у раз тягати ті ботюки долів спустом. Се діялося таким способом, що робітник, зарубавши міцно сокиру в один кінець ботюка, причіпався до топорища обома руками і, ступаючи по краю бруса, цілим тілом звішений над страшенною пропастю, волік по ковзк'м дні ботюк за собою. Не швидко се йшло, і робота була небезпечна, бо скоро або сокира вихопилася з ботюка, або руки робітника сховзалися з топорища. То його ждала неохибна видима смерть на дні страшної пропасті ... правда, що попри головне корито покладені були на кобильницях дошки, щоб вигідніше було ходити, але в разі, якби вихиблася сокира з дерева, дошка не могла б була врятувати робітника...*” [13: 135].

Автор адаптує професійний ХТ, тобто у ньому значно менше діалектних слів, ніж у професійному ДТ, але про бережливе ставлення автора до мовного надбання нації свідчить те, що поряд із загальноновживаним словом подається у дужках його діалектний відповідник: *спуст (риза)*.

Але найширше в оповіданнях І. Франка серед ремісничо-професійних відомостей представлено відомості про ковальську справу. Про ковальське ремесло містяться відомості в окремих оповіданнях, зокрема в оповіданні “У кузні”.

Оповідання “У кузні” автобіографічне. У словах сина чується гордість за батька-ковалю, який виступає одночасно типовим представником ремісників-майстрів. Характеристика ремісника подається через відгук про його виріб. Наприклад: “*Батько був славний коваль на всі околиці села, особливо його сокири мали велику славу. Ще тридцять літ по його смерті один чоловік на другім селі, старий уже, розговорившись зо мною та згадавши про батька, мовив:*

– Ні, нема вже такого коваля. У мене ще й досі його роботи сокира є. То душа, не сокира” [13: 378].

В оповіданнях І. Франка реалізуються усі концепти ковальських відомостей “виріб”, “ремісник”, “технологічний процес”, “знаряддя праці”.

Автор докладно описав ковальські прилади, отже, в оповіданнях матеріалізується концепт “знаряддя праці”: “...В однім куті яскині лежали ковальські прилади: міх, ковало і молоти на маленькім візку; в другім – купка сухого галуззя на топливо (“Цигани”)” [13: 140].

“І досі бачу ту залізну лопатку, якою батько набирає вугля з дощатої скрині, – те вугля він сам випалював за хатами в ямі, що й досі називається вугляркою, хоча тепер і сліду вже її нема, – кидає його в паленище на жмільку розжареного вугля, принесеного в черепку з хати...” (“У кузні”) [13: 377].

Але найбільше уваги І. Франко приділяє міхові, напевно, тому, що з ним пов’язаний образ вогню, який є наскрізним образом оповідання “У кузні”: “У міха якийсь короткий дух, він іще не набрався повітря, не вложився до праці; він розфукує вугля, а вогню не скриплює” [13: 377].

Ковальське ремесло в оповіданні “У кузні” передано не тільки устами досвідченої людини, але й очима дитина. Така роздвоєність оповідача умотивовує образ дикої баби: “Моя уява залюднена марами, упирами, страчуками, про які я щовечора слухаю оповідання наших двох служниць, великої Остини й малої Остини, при куделі. Вони згадували і про дику бабу, що сидить у Ділу та курить відтам димами; Андрусь перший помістив її в ковальськїм місї, і відтоді той міх наповняє мене жахом” [13: 377].

Текстоутворюючим в оповіданні “У кузні” є образ вогню. Цим образом розпочинається оповідання і завершується, таким способом створюється своєрідна образна анафора: “На дні моїх споминів, десь там у найглибшій глибині горить огонь. Невеличке огнище неблизкучого, але міцного огню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі. Се огонь у кузні мого батька” [13: 376]. “На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. У ньому пролизуються сині, червоні та золото-білі промені, жевріє, мов розтоплене вугля, і яриться в його глибині щось іще біліше, променясте, відки раз по разу сарахкотять гількасті зиндри. Се огонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі” [13: 387].

Вогонь змальовується у різних фазах. Ось вогонь тільки розгоряється: “Огонь розгоряється. Зразу він немов боязко виховзується з-поміж вугля синявими язичками. Та дика баба починає дути дужче; синяві язички в корінні червоніють і вискакують прожогом із глибини вугляної купи. Звільна чорне вугілля й собі ж набирає червоної краски, полум’я сичить і простується, робиться немов в’язка блискучих ножів або стріл. Але дика баба вже надула свій шкіряний живіт майже аж до стелі. Андрусь напирєє обома руками, грудьми і животом, щоб здушувати жердку

вниз. Огняні ножі внизу робляться білими; вугля з червоного робляться золотим, немов прозорчастим, немов топиться” [13: 378].

Огонь показано у вищій фазі: “А в кузні дика баба стогне та стогне, огонь у паленищі вже весь білий, а в глибині його щось жевріє, ясніє, як золото, і пускає подовгасті, розгалужені іскри, так звані зиндри” [13: 379].

Зображено вогонь у кульмінаційній точці: “І дика баба починала стогнати щосили. Доти, доки з огнища зі звичайними вуглевими іскрами не починали вириватися ярко-білі зиндри. Ні, ще не доти! Аж коли ті зиндри починали густими роями “сарахтати” огнища, тоді був знак, що залізо зварене досить” [13: 380].

В описі вогню багато мовних одиниць зі значенням чуттєвого сприйняття (сенсорних): зорового та слухового.

В оповіданні “У кузні” є відомості про вироби, які виготовляв коваль: “Тепер він витягає з-під міха різні скриньки з усяким заліззям. Тут повизублювані сокири, які треба насталити; ось одна виглядає, мов одчайдуша, з розчереплюною головою – у неї розбитий обух, її прийдеться зовсім “пересипати”, як каже батько своїм образовим язиком. А онде коло дверей чересло – треба нанадити. Під кузнею в невеличкім піддашку обік точила стоїть пара возових коліс, які принесено до кування, там же лежать і нові залізні рафи на обручі” [13: 378].

Концепт “технологічний процес” у цьому оповіданні реалізується описом того, як обручі натягають на колеса: “Ось хоч би обручі натягати на колеса: три-чотири хлопи хапають за здорові дрючки з залізними гаками; два інші та батько третій довгими кліщами несуть розпечений обруч, кладуть його на обода, а ті з дрючками хапають гаками за рафами, опирають кінець дрючка о обід і починають щосили тиснути вниз. Батько хапає великий молот і побиває рафа, де треба. Дерево обода за дотиком гарячого заліза де-де пускає полум’я, та воно швидко гасне.

– Ну, ну! Ти-ти-ти! – чути батькове приговорювання, перемішуване ударами молота о рафу, то об обід та клацанням гаків, що тягнуть обруч у різні боки. Потім три-чотири чоловіки хапають такі самі великі молоти і починають в такт молотильників набивати затягнений обруч на обід. Луп-цуп-цуп! Луп-цуп-цуп! – лунає на всю слободу. Поки обруч не стане зовсім на своїм місці. Старші господарі очима знавців оглядають колесо, придивляються, чи добре стягнув обруч дзвони, чи ввійшла на своє місце кожна спиця, чи міцно стоїть маточина; сей та той підійме здоровецькою рукою колесо вгору, пустить його легко до землі і прислухається до його стуку” [13: 379].

Серед професійних ДТ є текст про те, як виготовляли колеса. Цей ДТ ніби перегукується із попереднім ХТ І. Франка. Порівняймо: *На то ‘карни то ‘чили ко ‘лодиці // це ду ‘бові голоу ‘ки дл ‘а ‘колиса до ‘воза // ў го ‘лоуці про ‘доўбували д ‘ер ‘ки дл ‘а штиц // ш ‘пиці з ‘їесен ‘а чи ‘дуба // до штиц ві ‘пил ‘ували ду ‘бові чо ‘лани // шіс ‘к ‘чо ‘ланіў // од ‘не ‘колисо // ‘колисо ў ‘ковували за ‘лізноў ‘рафоў / а вси ‘редині ко ‘лодиці віс ‘верл ‘ували ‘д ‘ерку / ў ‘йку заби ‘вали ‘букиў // ‘колисо наді ‘вали на снас ‘т // ў ‘возі йе дві стал ‘них с ‘нас ‘ті // од ‘на на пи ‘ред ‘ні ‘тіц:і / а од ‘на / на ‘зад ‘ні ‘тіц:*

і // до с'нас'ті ў'ковуйіси 'вага / до 'кінціў й'койі прик'ріплино два 'орчки / шо три'маіут лан'ци з ш'ли'йаами дл'а 'коней // тіч'ки при'маіуц:и 'межи со'боў роз'вороў і с'ворним // на вирс'таті майст'руйут ш'пиці / д'рабини / чола'ни / 'орчки / роз'вори // ўсе з 'дерива // ш'міргл'а руч'на // це та'кий то 'чил'ний круг // на ні пі'т:очували на'чин :е // то'чило // во'но 'було з гірс'кого чир'воного 'камен'у // 'рашток // на 'нему наби'вайут ў ко'лодиці ш'пиці і чола'ни // (Записано у селі Банилів Вишницького району Чернівецької області від Іваничук Домки Григорівни, 1935 року народження).

Цей ДТ відзначається детальністю опису, автор називає кожну деталь колеса, яка має свою діалектну назву, деякі діалектизми-професіоналізми увійшли до лексичного складу української літературної мови (вони подаються у “Словнику української мови”), хоча для широкого кола носіїв літературної мови залишаються маловідомими. Діалектизми-професіоналізми є джерелом поповнення лексики української мови. Порівняймо: *'рашток – ковальський пристрій, на якому набивають шини на колесо; ко'лодиці – частина колеса у возі; чо'лан – дерев'яна частина обводу колеса; 'рафа – залізний обід колеса у возі; 'букша – втулка в колесі воза; снас'т' – сталевий вісь, на яку надівають колеса; 'тічка – передня і задня частини воза; 'вага – деталь, частина воза; 'орчик – дерев'яний або залізний валок, до якого прикріплюють посторонки в упряжці; шли'яа – частина упряжі – широка смуга, сплетена з мотузків або вирізана з реміня і прив'язана до посторонків, у яку запрягають коней; роз'вора – жердина, якою подовжують віз; с'ворін' – металевий стрижень, який закладають у колеса; д'рабина – бокова частина воза або саней, зроблена з поздовжніх і поперечних жердин.*

У наступному ДТ про ковальське ремесло реалізуються майже всі концепти ремісничо-професійних відомостей. Отже, у цьому сенсі ДТ побудований за тією ж схемою, що і ХТ. Концепт “технологічний процес” відповідає ланцюговій будові, де одна підтема переходить у наступну. Особливістю будови подібних ДТ є те, що підтеми максимально стиснуті, лаконічні, короткі, вони відображають послідовність дій. Висловлювання з послідовними відношеннями ускладнюються пояснювальними (мети). Наприклад: *'Шоби зро'бити піт'кову т'раба ку'сок за'ліза // йо'го рос'кол'уйут ў пе'чи // ў піч кі'даіут спі'ц'ал'не 'вугл'е // куз'н'ечне // 'шоби ліпши го'ріло і розка'лилоси 'вугл'е ў піч нагні'тайут 'воздух 'міхом ўруч'ну // це 'роби по'мошник кова'л'а // за'лізо ў піч кла'дут кліш'чами // йак розка'лилоси до бі'ла // віт'е'гаіут с 'печи і кла'дут на нако'вал'н'у // і 'молотом біе по кус'ку за'ліза // пос'тійно повир'таіе йго ў 'різ'ні 'боки то'го / 'шоби на'дати 'форми / йку т'раба // за'лізо с'коро ости'ваіе / то'го кова'л'у т'раба 'кіл'ко раз кі'дати йго ў піч // кова'л'у пома'гаіе поміч'ник // він біе ви'ликим 'молотом / а ко'вал' / ма'лим // ко'вал' 'маіе 'мати рука'виці / фар'тух / с твир'дого / вознитрив'кого мате'р'алу / і захис'ні оку'л'ари // 'кожсин го'товий 'виріб за'кал'уйут ў во'ді / 'маслі або 'воздусі // ў 'воздусі // мйа'кий // це ого'рожі // ў во'ді // твир'дий // піт'кови / віс'дл'а 'воза // ў 'маслі // вйез'кий // бол'ти // (Записано у селі П'ядиківці Кіцманського району Чернівецької області від Храпка Захарія Миколайовича, 1937 року народження).*

У кінці ДТ йдеться про гартування готових ковальських виробів. Ця підтема характеризується максимальною інформаційною ущільненістю. Порівняймо, як відтворюється ця підтема концепта “технологічний процес” у ХТ І. Франка.

“Та ось сокира готова. Ще раз розпікає її батько, але лиш до червоного, і потім застромлює вістря на два пальці в холодну воду, – вона гартується. А потім на шрубстак із нею та підпильник, щоб обгладити, а нарешті на точило, щоб наострити, – і готова невідлучна товаришка селянина чи то в лісі, чи при лузі, чи при фірманці, всюди, де треба “скріпи рукам” [13: 383].

Концепт “ремісник” представлено постаттю помічника коваля. Порівняймо, з якою любов’ю мовиться про помічника коваля Андруся в оповіданні “У кузні”.

Отже, між професійним ДТ і ХТ ремісничо-професійної тематики є відмінності. Якщо професійні ДТ позбавлені моралізаторства, “романтичного ореолу”, то у ХТ, навпаки, з професійними відомостями пов’язане дидактичне навантаження. В образі коваля ми бачимо вправного ремісника, мудру людину. Але постать коваля є композиційним центром оповідання у тому плані, що у його вуста автор вкладає три притчі: про хлопця, що його батько привів до коваля на науку; про дівку-скуску; про святого, що просив Бога, щоб його увільнив від людської любові.

“Батько, пильний і тямучий робітник, любив кпити собі з дармоїдів та фушерів, з роззяв та галапасів. На потвердження своїх загальних уваг він любив наводити коротенькі оповідання та притчі, звичайно на тлі ковальського ремесла” [13: 382].

Отже, відтворення ремісничо-професійних відомостей у мовній КС І. Франка і носіїв буковинських говірок має спільні та відмінні риси. В обох мовних одиницях реалізуються складові ремісничо-професійних відомостей – концепти “виріб”, “ремісник”, “технологічний процес”, “знаряддя праці”. Професійний ДТ характеризується інформаційною ущільненістю, зазвичай кожна конкретна дія відтворюється однією мовною одиницею, натомість, у художньому тексті професійної тематики одна конкретна дія відображається кількома мовними одиницями різної будови. Образність художнього професійного тексту зумовлює метафоричну природу таких одиниць. У професійному ДТ багато діалектизмів, чимало професіоналізмів-діалектизмів перейшло до складу загальноновживаної лексики української мови. Професійний ХТ адаптує автор, тобто у ньому значно менше діалектних слів, ніж у професійному ДТ, але про бережливе ставлення автора до мовного надбання нації свідчить те, що поряд із загальноновживаним словом подається у дужках його діалектний відповідник.

Література:

1. Апресян Ю. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1.
2. Апресян Ю. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – Москва, 1974.
3. Гриценко П. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії: Передмова до кн.: Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії: Діалектні тексти. – Канада, 2003.

4. Колшанский Г. Объективная картина мира в познании и языке. – Москва, 1990.
5. Кубрякова Е. Номинативный аспект речевой деятельности. – Москва, 1986.
6. Леонтьев А. Языковое сознание и образ мира // Язык и сознание: прадоксальная рациональность. – Москва, 1993.
7. Маслова В. Введение в культурологию. – Москва, 1997.
8. Мусієнко В. Проблема істинності лінгвістичних знань // Мовознавство. – 2000. – № 2–3.
9. Постовалова В. Существует ли языковая картина мира? // Язык как коммуникативная деятельность человека: Сборник научных трудов МГПИИЯ. – Москва, 1987. – Вып. 284.
10. Серебренников Б. Роль человеческого фактора в языке. – Москва, 1988.
11. Утробина Т. Языковые средства репрезентации концептуальной картины мира (на материале сатирических рассказов М. Зощенка 1920-х годов) // Текст: структура и функционирование. – Барнаул, 1997. – Вып. 2.
12. Уфимцева Н. Опыт еще одного самопознания // Этнокультурная специфика языкового сознания. – Москва, 1996.
13. Франко І. Твори в 2 томах. – К., 1981. – Т. 2. Оповідання.
14. Цивьян Т. Лингвистические основы балканской модели мира. – Москва, 1990.

Тетяна Вугайчук (Київ)

Українська живомовна фонетика і кирилична графіка в дослідженнях Івана Франка

Традиції вивчення староукраїнських рукописів склалися поступово. До їх становлення докладали своїх інтелектуальних зусиль численні філологи, серед них одним із найвідоміших був І. Франко. Він акцентував увагу на особливостях письма (палеографії), нюансах правопису (орфографії), відмінностях друку. Його студії залишаються авторитетними і сьогодні.

У наукових пошуках І. Франка на ниві староукраїнських рукописів можна виділити три проблеми, які є тісно взаємопов'язаними і нерозривними: це – питання виникнення письма і друку та їх ролі в культурній еволюції суспільства, становлення літературної мови та її виразних ознак, питання правопису або принципів орфографії. У висвітленні цих трьох питань, на нашу думку, найбільш повно розкрито погляди вченого на функціонування кириличної графіки та її можливості у відбитті живомовної української фонетики.

Розгляньмо їх у названій послідовності, зберігаючи логіку самого автора.

І. Винайдення письма і друку І. Франко називав “незвичайно штучними і одночасно такими важливими для поступу” фактами. “Письмо стає підставою і початком поступу, розвитку наук і систематичного дослідження природи” [3: т. 46: 28].

Поява ж кирилиці – одна із нерозгаданих до кінця таємниць нашого письменства, розв'язати яку намагався І. Франко. Учений посилався на матеріали, подані у вступі